

Xəzər dostluq və sülh dənizidir

Mirvari lapələri, göy qurşağı, qırçın dalğaları ilə görənləri ov-sunlayan Xəzər şairlərin, rəssamların, bəstəkarların ilham mənbəyi olub, neftçilər, balıqçılar onun sərvəti ilə öyünüblər, şəninə nəğmələr bəstələnib. Ancaq təbiətin ecazkar möcüzəsi hesab olunan dənizin taleyi heç də rəvan olmayıb. Sahilləri beş dövlətin ərazilərini əhatə edən Xəzər dənizi haqqında siyasi meydanlarda, gərgin keçən müzakirələrdə danışqlar aparılıb, debatlar keçirilib, onun səthinin bölünməsi üçün diskussiyalar illərlə davam edib. Keçmiş sovet hakimiyyəti süqut edəndən sonra bir bayraq altına zorla yığılmış xalqlar müstəqilliklərini elan etdilər və bu zaman Xəzərin statusu məsələsi gündəmə gəldi.

Rusiya, İran, Azərbaycan, Qazaxıstan və Türkmənistan dövlətləri Xəzər dənizinin statusunu müəyyənləşdirən tarixi sazişi imzaladılar. Bu, neft, qaz və kürü uğrunda 20 ildən çox davam edən çətin danışıqların epiloqu oldu. Doğrudur, dünyanın ən böyük qapalı su hövzəsilə bağlı bütün mübahisələrə yeni saziş də son qoymadı. Amma təxminən 50 milyard barel neft və 300 trilyon kubmetrə yaxın təbii qaz ehtiyatına malik regionda uzun müddətdir mövcud olan gərginliyin azalmasına imkan verdi. 2018-ci il avqustun 12-də Qazaxıstan Respublikasının Aktau şəhərində keçirilən Xəzəryanı dövlətlərin dövlət başçılarının V Zirvə toplantısında imzalanmış "Xəzər dənizinin hüquqi statusu haqqında" Konvensiya ilk dəfə Xəzərin hüquqi statusunu müəyyən edərək sahilyanı dövlətlərin dənizə münasibətdə hüquq və öhdəliklərini təsbit etdi. Xəzərin hüquqi statusu haqqında sənəd imzalandıqdan sonra Xəzəryanı dövlətlərin başçıları - Qazaxıstan Prezidenti Nursultan Nazarbayev, Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev, İran Prezidenti Həsən Ruhani, Rusiya Prezidenti Vladimir Putin və Türkmənistan prezidenti Qurbanqulu Berdiməhəmmədov mətbuat üçün bəyanatlar səsləndiriblər. Qazaxıstanın dövlət başçısı Nursultan Nazarbayev hətta bu sənədi Xəzər dənizinin konstitusiyası adlandırıb. Sənədə əsasən Xəzər dənizinin su səthinin əsas sahəsi tərəflərin ümumi istifadəsində qalacaq, Xəzərin dibi isə ikitərəfli razılaşmalar əsasında, beynəlxalq hüquqa riayət olunmaqla qonşu dövlətlər arasında bölüşdürüləcək. Konvensiyada gəmiçilik, balıqçılıq, elmi araşdırmalar və magistral kəmərlərin çəkilməsinə dair məsələlər öz əksini tapıb. Sənədə qeyd olunub ki, genişmiqyaslı dəniz layihələrinin reallaşdırılması zamanı ekoloji amil mütləq nəzərə alınacaq. Dövlət başçıları müzakirə edilən əsas məsələlər arasında Xəzərin hüquqi statusu, Xəzər bölgəsində iqtisadiyyat, nəqliyyat, ekologiya və bioresursların qorunmasına dair əməkdaşlıq, bölgədə və global miqyasda təhlükəsizlik kimi məsələləri qeyd ediblər. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev bəyanatında sənədin önəminə diqqət çəkərək vurğulayıb ki, Xəzər dənizinin hüquqi statusu haqqında Konvensiyanın imzalanması tarixi əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan bu sənədin hazırlanmasının bütün mərhələlərində konstruktiv işləyib və digər Xəzəryanı ölkələr kimi bu sənədin imzalanmasına öz töhfəsini verib. Konvensiya imzalanana qədər qurulan ikitərəfli və çoxtərəfli münasibətlər Xəzərin təhlükəsizlik, sabitlik dənizinə çevrilməsinə nail olunmasına gətirib çıxarıb və Xəzərdə sabitliyin, təhlükəsizliyin qarantı olub. Xəzəryanı ölkələr arasında yüksək səviyyədə əməkdaşlıq, etimad və qarşılıqlı fəaliyyət mövcuddur. Eyni zamanda, sammitdə Xəzər Konvensiyası ilə birlikdə ümumilikdə səkkiz sənəd - "Beşinci Xəzər sammitinin Kommünikəsi", "Xəzəryanı dövlətlərin hökumətləri arasında ticari-iqtisadi əməkdaşlıq haqqında" Saziş, "Xəzəryanı dövlətlərin hökumətləri arasında nəqliyyat sahəsində əməkdaşlıq haqqında" Saziş, "Xəzər dənizində insidentlərin qarşısının alınması haqqında" Saziş və "2010-cu il 18 noyabr tarixli Xəzər dənizində təhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlıq haqqında" Sazişə dair üç Protokol ("Xəzər dənizində mütəşəkkil cinayətkarlığa qarşı mübarizə sahəsində əməkdaşlıq haqqında" Protokol, "Xə-

zər dənizində terrorçuluqla mübarizədə əməkdaşlıq haqqında" Protokol, "Sərhəd xidməti orqanları arasında əməkdaşlıq və qarşılıqlı fəaliyyət haqqında" Protokol) imzalanmışdır. Xəzərin statusu uzun illər mübahisəli məsələ kimi bir çox elmi araşdırmaların mövzusu olmuşdur. Araşdırmalar əsasən problemin yaranma tarixi və inkişafı, Xəzəryanı və digər dövlətlərin maraqları və mövqeləri, geosiyasi və iqtisadi təsirlər, bu problemin həllinə dair təkliflər formasında aparılmışdır. Çünki bu problemin uzun illər həll edilə bilməməsinin və müəyyən qədər bu gün də davam etməsinin kökündə məhz Xəzəryanı dövlətlərin beynəlxalq hüquq normalarından daha çox milli maraqlara söykənən bir-birindən fərqli və ziddiyyətli mövqeləri durmuşdur. SSRİ-nin dağılmasından sonra Xəzərin sahilində yeni müstəqil dövlətlərin yaranması ilə o dövrə qədər Xəzərlə bağlı problem kimi diqqət çəkməyən bir çox məsələ sahilyanı dövlətlər arasında problemə çevrilmişdir. Xəzərin hüquqi statusu məsələsi də, xüsusən 1994-cü ildə imzalanan "Əsrin müqaviləsi" kimi tarixə keçən "Həsilətin pay bölgüsü haqqında" Sazişin bağlanmasından sonra beynəlxalq problem halına gəlmiş və uzun müddət həll edilməmişdir. Xəzərlə bağlı ilkin müddəalar çar Rusiyası ilə İran arasında imzalanmış "Peterburq" (1723), "Rəşt" (1731), "Gülüstən" (1813), "Türkmənçay" (1828) müqavilələrində əks olunmuşdur. Həmin müqavilələrdə Rusiyanın və İranın Xəzərdə dəniz üzgüçülüüyü fəaliyyəti ilə bağlı bəzi münasibətləri tənzimləyən normalar təsbit edilmişdir. Lakin bunların heç birində Xəzərin hüquqi statusu məsələsinə münasibət bildirilməmişdir. Xəzəryanı dövlətlərin dövlət başçıları arasında keçirilmiş dörd Zirvə toplantısı (2002-ci il Aşqabad, 2007-ci il Tehran, 2010-cu il Bakı və 2014-cü il Həştərxan) zamanı sazişlər imzalanmışdır. Bura Azərbaycan, Rusiya, İran, Qazaxıstan və Türkmənistan arasında imzalanmış 2010-cu il tarixli "Xəzər dənizində təhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlıq haqqında", 2011-ci il tarixli "Xəzər dənizinin çirklənməsinə qarşı birgə mübarizəyə dair" sazişləri daxildir, 2003-cü il "Xəzər dənizinin ətraf mühitinin mühafizəsi haqqında" Çərçivə Konvensiyası və Protokolları, Azərbaycan, Qazaxıstan və Rusiya arasında imzalanmış 2003-cü il "Xəzərin dibinin orta xətt üzrə milli sektorlara bölünməsi, su səthinin ümumi istifadəsi haqqında", "Xəzər dənizinin dibinin həmhüdud sahələrinin bölgü xətlərinin kəsişmə nöqtəsi haqqında" sazişlər münasibətlərə müsbət təsir göstərmişdir.

Qeyd edək ki, dünyada qədim neft diyarı kimi tanınan Azərbaycanda neftin sənaye üsulu ilə hasilatına hələ XIX əsrin ortalarından başlanmışdır. 1848-ci ildə Bakıda, Bibiheybət yatağında qazılmış quyudakı neft fontanı Azərbaycanda "qara qızılın" sənaye üsulu ilə çıxarılmasının əsasını qoymuşdur. 1949-cu ildə açıq dənizdə,

Bakı şəhərindən 100 kilometr məsafədə o zaman üçün nadir yataq hesab edilən Neft Daşlarında sənaye üsulu ilə neft hasilatı dənizdə neftçıxarmanın yeni mərhələsinin başlanğıcı hesab olunur. Azərbaycan dünyada ilk dəfə olaraq açıq dənizdə neft çıxarmağa başlamışdır. Ümummilli Lider Heydər Əliyev tərəfindən müəyyən edilmiş neft strategiyasına uyğun olaraq Azərbaycan 1,5 milyard tondan artıq neft və 2 trilyon kubmetr qaz həcmində enerji ehtiyatları və 7 magistral kəmərlə vasitəsilə regionun əsas enerji təminatçısı qismində çıxış edir. Bunlardan 3-ü neft (Rusiya, Gürcüstan və Türkiyə istiqamətləri), 4-ü isə qaz (Türkiyə, Gürcüstan, Rusiya və İran istiqamətləri) kəmərləridir. Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) neft və Bakı-Tbilisi-Ərzurum (BTƏ) qaz boru kəmərlərinin istifadə-

müdəfiə etmişdir. Azərbaycan heç bir Xəzəryanı ölkənin hüquqi, iqtisadi-siyasi maraqlarını pozmamış, bölgədə hamı üçün bərabər, rəqabətə əsaslanan, region dövlətlərinin ortaq maraqlarına uyğun hərbi münafişəni istisna edən əməkdaşlıq şəraitinin yaradılmasını irəli sürmüşdür.

Aktauda keçirilmiş Zirvə toplantısında dövlətimizin başçısı İlham Əliyev

yə verilməsi həm regional, həm də Avropanın enerji təhlükəsizliyində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan nəqliyyat infrastrukturuna fəal surətdə sərmayə yatırır və reallaşdırılan layihələr bu gün Xəzəri mühüm nəqliyyat arteriyası kimi nəzərdən keçirməyə imkan verir. Azərbaycanın Qazaxıstana və Türkmənistana öz tranzit xidmətlərini təqdim etdiyi Şərq-Qərb dəhlizi, Azərbaycandan keçməklə İran və Rusiya arasında tranzitin reallaşdırıldığı Şimal-Cənub dəhlizi iqtisadi əməkdaşlığı möhkəmləndirən, yeni iş yerləri yaradan, ölkələri bir-birinə yaxınlaşdırən, sabitliyin və təhlükəsizliyin möhkəmlənməsinə şərait yaradan layihələrdir. Azərbaycan bütün Xəzəryanı ölkələrlə çox sıx etimada, qarşılıqlı, bərabərhüquqlu maraqların nəzərə alınmasına, ərazi bütövlüyünə hörmətə və bütün ölkələrin suverenliyinə əsaslanan münasibətlərə malikdir. Azərbaycan Respublikasının mövqeyi onun Konstitusiyasında birmənalı şəkildə ifadə olunur və 11-ci maddədə "Xəzər dənizinin (gölünün) Azərbaycan Respublikasına mənsub olan bölməsi Azərbaycan Respublikası ərazisinin tərkib hissəsidir" kimi qeyd edilərək Xəzərin Azərbaycana aid olan milli sektoru konstitusion təminat altına alınmış və ölkəmizin ərazi bütövlüyü çərçivəsində göstərilmişdir. Azərbaycan mövqeyində hər zaman beynəlxalq hüququn tələblərini əsas tutmuş, beynəlxalq hüquqda ümumi qəbul edilmiş "orta xətt" prinsipindən çıxış edərək Xəzərin sahilyanı dövlətlər arasında milli sektorlara bölünməsinə, hər dövlətin öz milli sektoru üzərində müstəsna suverenliyə malik olmasını

qeyd edib ki, Konvensiya Xəzər dənizində hərtərəfli hüquqi rejimi müəyyənləşdirir. Eyni zamanda, bu sənəd fundamental hüquqi baza rolunu oynamaqla, sahilyanı dövlətlər arasında sahəvi əməkdaşlıq üçün çərçivə formalaşdırır və onlar arasında münasibətlərin keyfiyyətə yeni mərhələyə qədəm qoyduğunu nümayiş etdirir. Bu baxımdan, sənəd ölkəmizin müstəqilliyinə və Xəzər dənizində suveren hüquqlarının təsbitinə əhəmiyyətli dərəcədə töhfə verir. Onu da qeyd edək ki, Xəzərin hüquqi statusuna dair Konvensiyanın ilk konseptual layihəsi məhz Azərbaycan tərəfindən hazırlanıb və tərəflərə təqdim edilib. Bu amil həmin dövrdə danışıqlar predmetinin müəyyən edilməsində müstəsna rol oynayıb. Bundan əlavə, hazırda Konvensiyada öz əksini tapmış Xəzər dənizinin akvatoriyasında sahilyanı dövlətlər üçün müəyyən edilən 15 millik ərazi suları və 10 millik balıqçılıq zonası üzrə razılıq, eləcə də dənizdə tərəflərin əməkdaşlığının əsasını təşkil edən fundamental prinsiplər üzrə razılaşma 2010-cu il noyabrın 18-də Bakıda keçirilmiş Xəzəryanı dövlətlərin üçüncü Zirvə toplantısında əldə olunub. Xəzər qonşuluq, dostluq, sülh dənizidir və öz sərvətləri ilə sahilyanı ölkələrin xalqlarının rifahına, gələcəyinə töhfə verir.